

Een luchtkasteel voor logocraten

Nieuw Babylon en de jaren zestig in Nederland

Paul Lucardie

1 Inleiding

Als weliswaar kritisch maar toch zeer betrokken meeloper in bewegingen van de jaren zestig, moest ik soms even slikken toen ik het boek van James Kennedy las; als socioloog en politicoloog trouwens ook. Zijn observaties leken me niettemin vaak treffend juist, en bovendien op rustige, weinig polemische toon geschreven – typisch Nederlands? – zodat mijn weerstand geleidelijk afnam. Dit commentaar bevat dan ook geen frontale (tegen)aanval op zijn ‘comprehensive and sweeping history’ van de jaren zestig, maar een poging tot constructieve kritiek. Ik wil me daarbij vooral op drie punten richten die volgens verschillende recensenten onvoldoende uit de verf komen in zijn studie: de vage omschrijving van elites, hun onderlinge tegenstellingen en hun rol in het moderniseringsproces; de politieke tegenstellingen en spanningen tussen generaties in de jaren zestig; en de empirisch weinig onderbouwde vergelijkingen met andere landen (Brunt 1995; Duyvendak 1995; Righart 1995).

2 Moderniserende elites: technocraten versus logocraten

‘Modernisering’ is een containerbegrip dat iedere auteur op zijn manier kan invullen. In het kader van dit artikel zou ik twee invalshoeken (‘vertogen’ of ‘discourses’ in de terminologie van Kennedy) willen onderscheiden.

In de eerste plaats wordt modernisering vaak gezien als aanpassing van sociale structuren en instituties aan technische en economische veranderingen. Simpel gezegd: stoommachine, auto en televisie leiden tot industrialisatie, urbanisatie, mobiliteit, homogenisering van de cultuur en ontzuiling. Deze aanpassing wordt vaak onvermijdelijk geacht, en op zijn minst noodzakelijk indien men de welvaart van de bevolking wil verhogen. Vergroting en spreiding van welvaart, efficiënte organisatie en sociale controle zijn doorgaans de – impliciet of expliciet gestelde – doelstellingen van modernisering. Indien de politieke en maatschappelijke leiders op tijd de juiste maatregelen treffen, kunnen zij het moderniseringsproces geleidelijk en beheerst laten verlopen. Die leiders dienen dan wel over kennis van zaken en bestuurlijke vaardigheden te beschikken – met andere woorden: bekwame techno-

craten te zijn (*technè* betekent immers: vakkennis, vaardigheid). Hun gezag moet functioneel en probleemoplossend zijn.

In de tweede plaats kan men modernisering opvatten als een emancipatieproces dat door de ontwikkeling van de menselijke rede, kritiek en communicatie, voortgestuwd wordt (Habermas 1981; Eder 1985). Rationalisatie, secularisatie, individualisering en democratisering zijn vrijwel autonome leerprocessen, die niet onvermijdelijk volgen op technische of economische vooruitgang. Eenmaal in gang gezet, is dit emancipatieproces echter vrijwel onomkeerbaar. Het proces kan moeilijk centraal gestuurd, maar wel door een culturele voorhoede op gang gebracht worden. Deze culturele elite zal door haar voorbeeld en argumenten de massa vroeg of laat bewust maken van eigen vermogens en verlangens. Dit vertoog zou ik 'logocratisch' willen noemen: een elite tracht invloed uit te oefenen door een beroep te doen op menselijke rede en verbale vermogens (*logos*).

Een fascinerend voorbeeld van een logocraat lijkt me Constant Nieuwenhuys, de ontwerper van de utopische wereldstad 'New Babylon' die Kennedy als zinnebeeld van Nederland in de jaren zestig beschouwt. Constant, zoals hij zich overal liet noemen, behoorde tot de grondleggers van COBRA, een groep van Deense, Belgische en Nederlandse schilders. In 1958 sloot hij zich met andere Cobra-leden aan bij de Situationistische Internationale, een zeer radicale beweging van (voornamelijk) kunstenaars en andere intellectuelen. De situationisten streefden naar een totale revolutie in cultuur en samenleving, waarbij niet alleen het kapitalisme zou verdwijnen maar ook de scheiding tussen arbeid, kunst en politiek (Martos 1989; Bartsch 1976). In anticipatie op de revolutie begonnen zij 'situaties' te scheppen waarin deze scheiding reeds doorbroken werd. In het ledenblad van de Situationistische Internationale ontvouwde Constant in 1959 en 1960 zijn ontwerp voor een overdekte stad, hangend boven de grond – zoals de 'hangende tuinen' van Babylon volgens de overlevering (Constant 1959, 1960). De bewoners van de stad zouden niet meer hoeven werken om in hun materiële behoeften te voorzien, aangezien elk productieproces volledig geautomatiseerd zou zijn. Ze konden nu de hele dag creatief bezig zijn, reizen, spelen en communiceren. Zijn anarchistische idealen ten spijt achtte Constant enige begeleiding door 'créateurs spécialisés, qui seront donc situationnistes de profession' hierbij noodzakelijk (Constant 1959: 40). Hiermee verraadde hij zijn logocratische inslag zeer duidelijk. Hij zou daarom, maar ook vanwege zijn bezwaren tegen partijdiscipline en zijn skepsis over de revolutionaire rol van de arbeidersklasse nog in 1960 in conflict komen met de leiding van de Situationistische Internationale en zijn lidmaatschap opzeggen (Martos 1989: 125-129).

Onder de Provo's vonden Constants utopische denkbeelden meer weerklank (Van Duijn 1965; 1985: 20, 61, 66). Ook sommige architecten zouden onder zijn invloed hun taak gaan zien als 'bemiddelaar tussen consument en producent' of zelfs als welzijnswerker en minder als technisch deskundige die zelf bedenkt hoe mensen moeten wonen (Taverne 1987: 55-57). Zo veranderden sommige architecten van

technocraten in logocraten. Individuen behoren dus niet door opleiding of beroep noodzakelijkerwijs tot de ene of andere categorie, al zal het ene beroep meer affiniteit hebben met logocratisch denken en het andere met een technocratisch vertoog. Een technocratisch vertoog valt vooral te verwachten van managers in het bedrijfsleven en openbaar bestuur, economen, ingenieurs en juristen: mensen die geleerd hebben problemen te objectiveren en 'technisch' doelgericht, volgens bepaalde objectieve regels efficiënt op te lossen. Het doel is doorgaans gegeven, de aandacht richt zich op de middelen. Daarentegen zullen sociologen en psychologen, cultureel en maatschappelijk werkers, leraren, journalisten en kunstenaars vaker logocratische opvattingen huldigen. Laatstgenoemde beroepsgroepen trachten immers in hun dagelijks werk veelal emancipatie en kritisch denken te bevorderen en mensen – studenten of cliënten – bewust te maken van hun subjectieve verlangens en vermogens.¹ Interactie en een kritische dialoog met cliënten en collega's zijn daarbij nodig om het aanvankelijk vage doel nader uit te werken. De logocraten doen dat werk natuurlijk niet belangeloos, maar onttelen er invloed, aanzien en een inkomen aan.

Kennedy maakt dit onderscheid tussen logocratische en technocratische elites niet, maar wijst in zijn boek wel af en toe op de invloed van sociale wetenschappers, pedagogen, journalisten en maatschappelijk werkers, kunstenaars en schrijvers (Kennedy 1995: 44-45, 98, 128, 164). Anderen gingen hem hierin overigens voor, zoals Ellemers (1979) en Daalder (1974: 62-66). Daarnaast noemt Kennedy leiders van grote partijen in het midden van de jaren zestig 'technocraten', zonder dit evenwel toe te lichten (Kennedy 1995: 193). Hij overdrijft mijns inziens echter de convergentie in opvattingen tussen de verschillende elites, ook in zijn bijdrage aan dit themanummer. Ook al hebben zowel technocraten als logocraten de culturele veranderingen van de jaren zestig gesteund, ze deden dat niet in dezelfde mate en waarschijnlijk niet met dezelfde bedoelingen. De technocraten deelden wel de kritiek van de logocraten op autocratisch en paternalistisch gezag, maar wilden dat liever vervangen door 'modern' functioneel gezag dan door de vormen van directe democratie en zelfbestuur die de logocraten voorstonden. Boekten de logocraten aanvankelijk op enkele fronten – de universiteiten en sommige politieke partijen – een overwinning, uiteindelijk zouden ze in de ideologische machtsstrijd toch het onderspit delven. Dit verklaart mijns inziens de paradoxale conclusie van Kennedy, dat de Nederlandse elites weliswaar bereidheid toonden tot radicale vernieuwing maar uiteindelijk structureel heel weinig veranderden (Kennedy, 1995: 206, 212). Zijn stelling, dat de democratisering van het openbare leven ook na 1970 voortgang vond binnen politieke partijen, vakbonden en universiteiten, lijkt me dan ook zeer aanvechtbaar (Kennedy 1995: 208; vgl bijvoorbeeld Daalder 1995: 251-272). Of de in 1997 uit te voeren 'modernisering universitaire bestuursstructuur' (MUB) handhaving of zelfs uitbreiding van de interne democratie betekent, moet nog blijken. De veranderingen binnen de grote politieke partijen sinds 1960 blijken uit het onderzoek van Koole vrij complex van aard te zijn, maar zeker niet zonder meer als 'democra-

tisering' te duiden. De invloed van individuele leden nam nauwelijks of niet toe, het 'fractiecomplex' van kamerleden en hun medewerkers kreeg meer macht terwijl de invloed van partijbestuur en regionale bestuurders nogal wisselde (Koole 1992: 384-395).

3 Politieke tegenstellingen, beroepsgroepen en generaties

Hiervoor werd betoogd dat logocratische respectievelijk technocratische vertogen een zekere, zij het vrij losse samenhang vertonen met bepaalde beroepsgroepen. Daarnaast zullen ze ook in bepaalde politieke stromingen en partijen vaker voorkomen dan in andere. Technocraten zullen wel in elke stroming een rol spelen, aangezien zij gegeven doelstellingen niet ter discussie plegen te stellen. Niettemin hebben ze waarschijnlijk meer affiniteit met pragmatische en reformistische stromingen als liberalisme, christen-democratie en sociaal-democratie dan met dogmatische, revolutionaire of totalitaire bewegingen die weinig waardering tonen voor kosten-baten analyses en de adviezen van deskundigen vaker in de wind slaan.

Logocraten kiezen wel voor bepaalde politieke doelstellingen: emancipatie van individu of collectiviteit, democratisering en secularisering, of althans kritische distantie tot theocratisch gezag. Hun ideologische keuze wordt daardoor beperkt tot stromingen als anarchisme, libertair socialisme, radicaal liberalisme of democratisch radicalisme. Deze stromingen beleefden alle drie een zekere bloei in de jaren zestig, soms in onderlinge combinaties. Men zou ze zelfs als één 'neo-democratische ideologie' (Daalder 1974) of 'republikanisme' (De Haan 1993) of 'New Left' (Lucardie 1980) kunnen samenvatten. Anarchisten, libertaire socialisten en democratische radicalen verschilden weliswaar van mening over belangrijke sociaal-economische en staatkundige kwesties, maar deelden het streven naar radicale democratisering van de maatschappij, emancipatie en zelfontplooiing van het individu, een kritische kijk op economische groei en grote aandacht voor wat later 'postmaterialistische kwesties' genoemd zouden worden: emancipatie van vrouwen en homo's, inspraak, milieu.

Zoals ik elders heb trachten aan te tonen, drongen deze stromingen in de jaren zestig van links naar rechts in het Nederlandse partijstelsel door: anarchisten en libertaire socialisten domineerden vanaf het begin al Provo en wonnen aanhang in de PSP; libertaire socialisten en democratische radicalen gaven de toon aan in Nieuw Links en vervolgens in de PvdA; democratische radicalen wonnen ook invloed binnen ARP en KVP, in mindere mate zelfs in CHU en VVD (Lucardie 1980: 78-188, 1989, 1994). Dat radicaliseringsproces ging evenwel gepaard met soms vinnige politieke strijd en afsplitsingen binnen die partijen. In 1970 leek de strijd in de meeste partijen beslecht: libertaire socialisten beheersten de PSP vrijwel geheel, en domineerden samen met de radicalen de PvdA. De radicalen trokken zich echter terug uit de drie confessionele partijen en uit de VVD om zich aan te sluiten bij D66, de PPR of

de nooit echt van de grond gekomen Evangelische Solidariteitspartij (Nieboer en Lucardie 1992: 151-152; Lucardie 1994).

Op grond van bovenstaande redenering zouden logocratische beroepsgroepen in de jaren zeventig duidelijk oververtegenwoordigd moeten zijn bij PSP, PvdA, D66 en PPR, terwijl leden van confessionele partijen, CDA en VVD vaker technocratische beroepen zouden uitoefenen. Daarbij zijn voor de koers van de partijen kaderleden die deelnemen aan besluitvormingsprocessen van groter gewicht dan gewone leden. De eind jaren zeventig gehouden enquêtes onder congresgangers van CDA, D66, PvdA en VVD kunnen dan ook dienen om deze hypothese te toetsen. Congresen van PSP en PPR werden helaas pas begin jaren negentig, onderzocht. De uitkomsten kunnen dus slechts onder voorbehoud vergeleken worden. Hoewel de verschillen tussen de partijen geringer blijken dan verwacht, wijzen ze wel in de verwachte richting: logocratische beroepen kwamen het meest voor bij congresgangers van PSP, PPR en PvdA, minder bij D66 en CDA en het minst bij de VVD; technocraten waren overal talrijker, maar domineerden vooral CDA en VVD (zie tabel 1).

Tabel 1 Beroepsgroep congresgangers PSP (1991), PPR (1991), PvdA (1978), D66 (1978), CDA (1979) en VVD (1978) in procenten.

	PSP	PPR	PvdA	D66	CDA	VVD	
Technocraten	39	35	30	36	47	48	
Logocraten	29	34	25	17	14	9	
Overige beroepen	12	14	19	12	14	18	
Geen beroep/ geen antwoord	20	17	25	35	24	24	
	N	(65)	(102)	(367)	(366)	(338)	(167)

N.B. Totaal niet altijd 100% ten gevolge van afronding.

Bron: data van het Europese 'Middle-Level Elites Project', geleid door K.H. Reif en R. Cayrol en in 1978/1979 in Nederland uitgevoerd door I. Lipschits, L.P. Middel en W.H. van Schuur; de hercodering van de beroepen werd uitgevoerd met hulp van M. de Vries. De data uit 1991 zijn afkomstig van het Groen Links project, gefinancierd door de Stichting NWO en uitgevoerd door W.H. van Schuur, J. van der Knoop, G. Voerman en A.P.M. Lucardie; ondervraagd werden alle deelnemers aan de opheffingscongressen van PSP en PPR. De respons bedroeg op het congres van de PSP 61%, bij de PPR 60%, bij de PvdA 61%, bij D66 51%, op het CDA-congres slechts 32% en bij de VVD 61%.

Analyse van de beroepen van de oprichters van Nieuw Links in 1966 levert een nog frappanter beeld op: 46 van de 85 ondertekenaars van het pamflet 'Tien over rood' gaven een logocratisch beroep op en slechts 7 een technocratisch (Van den Doel en Lammers 1966: 74-79). Onder de oprichters van D66 waren logocratische beroepen eveneens goed vertegenwoordigd, zij het niet overheersend: 19 van de 45 initiatief-

nemers waren werkzaam in onderwijs, reclame, marktonderzoek en media, tegen 18 in bedrijfsleven, advocatuur of hogere overheidsdienst (Godschalk 1970: 71).

Ofschoon het beroep dus waarschijnlijk invloed heeft op ideologie en partijkeuze (of andersom), is het verband niet buitengewoon sterk. Andere factoren spelen ongetwijfeld ook een rol, zoals politieke socialisatie in het ouderlijk huis en generatie-ervaringen. Evenals Kennedy zie ik generatieconflicten niet als autonome factoren. Leeftijdsverschillen en generatie-ervaringen kunnen echter wel ideologische tegenstellingen verscherpen. Het logocratisch vertoog en de democratisch-radicalen of republicanistische ideologie spraken zowel jongeren als ouderen aan in de jaren zestig, maar niet in dezelfde mate. Dat blijkt uit de leeftijdsverschillen tussen leden en kiezers van de betrokken partijen: voor zover bekend, trokken Provo, PSP, PPR, D66 en Nieuw Links relatief meer jongeren dan VVD en de confessionele partijen (Godschalk 1970; Platvoet 1985; Van Ginneken 1976: 152; Van der Maesen 1967; Roschar 1972; De Nederlandse kiezers in 1967 1967: 40-41).

Hoezeer beroeps- en generatie-effecten elkaar versterkten blijkt uit het onderzoek naar politieke opvattingen van studenten dat in 1968 werd gehouden (Boekestijn et al. 1969).² Van de ondervraagde studenten in de sociale wetenschappen voelde 13% zich aangetrokken tot de PvdA (zonder Nieuw Links), 24% tot Nieuw Links, 21% tot D66 en 25% tot PSP of christen-radicalen (de voorlopers van de PPR). Aangenomen dat de PvdA toen nog overwegend technocratisch dacht, zou dan 70% van deze studenten voorkeur tonen voor logocratische of democratisch-radicalen en libertair-socialistische groeperingen. Slechts 9% voelde zich aangetrokken tot de VVD of een confessionele partij. Van hun leeftijdsgenoten in de rechtenfaculteit zou daarentegen 47% op D66, Nieuw Links, PSP of een christen-radicalen groepering willen stemmen, terwijl 42% de voorkeur gaf aan VVD of confessionele partij. Studenten in de natuurwetenschappen en technische wetenschappen namen een tussenpositie in op dit punt. Ondanks deze aanzienlijke verschillen tussen de studierichtingen bleken niettemin alle ondervraagde studenten in deze periode meer sympathie voor democratisch-radicalen of libertair-socialistische, logocratische partijen te koesteren dan de gemiddelde kiezer in Nederland. PSP, PvdA en D66 hadden bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1967 slechts 31% van de stemmen vergaard, en zouden in 1971 samen met de PPR 35% halen. De VVD en de confessionele partijen wonnen bij de Tweede-Kamerverkiezingen in 1967 nog 58% van de stemmen en in 1971 51%.

De onderlinge versterking van de effecten van generatie, beroepskeuze en ideologie resulteerde in wat men de 'generatie van '66' zou kunnen noemen, naar analogie van 'soixante-huitards' in Frankrijk en 'Achtundsechziger' in Duitsland (Fraser et al. 1988; Hamon en Rotman 1987/1988; Heinemann en Jaitner 1993). Met dit jaartal maakt men duidelijk dat het om een door politieke ervaringen en idealen verenigde beweging en niet slechts om een demografische categorie gaat. Het hoogtepunt van de beweging viel in Nederland immers in 1966, met de rellen in Amsterdam, de bloei

van Provo, de oprichting van D66 en van Nieuw Links, terwijl dat hoogtepunt elders veelal in 1968 bereikt werd.

Dit soort ideologische generaties kwamen in Europa overigens elke veertig jaar voor, zoals Brand laat zien: rond 1918, omstreeks 1880, rond 1848 en wellicht ook al rond 1800 (Brand 1990). Het lijkt geen toeval dat al deze generaties een democratisch-radicalen of socialistische ideologie aanhingen, zij het in verschillende varianten. Afgezien van 1918 speelden veelal schrijvers, wetenschappers, studenten, journalisten en andere (semi-)intellectuelen een belangrijke rol. Brand noemt hen 'new middle class', en met enige overdrijving zou men hier ook al van 'logocraten' kunnen spreken. Hun aantallen waren in 1848 kleiner dan in 1966/1968, maar in de negentiende eeuw werden de logocraten nog vaak gevolgd door grote aantallen arbeiders en handwerkers, terwijl dat in 1968 hooguit korte tijd in Parijs het geval was. Marxistisch geformuleerd: de klassenverhoudingen waren veranderd, de arbeidersklasse had zich tegen het eind van de negentiende eeuw vrijwel overal losgemaakt van de nieuwe middenklasse (en trouwens ook van de oude) en haar eigen weg gevolgd. In de jaren zestig en zeventig van deze eeuw scheen zich soms een nieuwe coalitie af te tekenen tussen (een deel van) de arbeidersklasse en de logocratische nieuwe middenklasse, in de vorm van nieuwe sociale bewegingen, acties van geradicaliseerde vakbonden en in socialistische of ('Euro') communistische partijen; maar uiteindelijk zouden hun wegen zich in de meeste gevallen toch scheiden (Anderson 1994; Lucardie 1980: 400-421).

Generatieverschillen komen waarschijnlijk binnen alle sociale klassen voor, maar zullen vooral bij logocratische elites of middenklassen tot politieke en culturele conflicten kunnen leiden. Voor logocraten is kritiek op tradities van ouders en ouderen in het algemeen haast een levensnoodzaak, aangezien het 'critical discourse' hun identiteit vormt (Gouldner 1979).

4 'Political opportunity structures' in Nederland en andere landen

Op tal van plaatsen in zijn boek suggereert Kennedy dat de culturele veranderingen in Nederland verder gingen maar ook soepeler en geweldlozer verliepen dan in vergelijkbare landen (Kennedy 1995: 11-12, 21, 85, 129, 147-150, 208, 213). Voor een socioloog of politicoloog blijven zijn vergelijkende opmerkingen echter onbevredigend vaag en weinig empirisch onderbouwd. Bovendien treft hij meestal contrasterende vergelijkingen tussen Nederland en de Verenigde Staten, landen die zo weinig gemeen hebben dat hier overeenkomsten veel interessanter zouden zijn dan verschillen. Contrasterende vergelijkingen van Nederland met qua omvang, geschiedenis en cultuur min of meer gelijksoortige landen als België, Denemarken, Zwitserland of desnoods Duitsland of Frankrijk zouden meer inzichten kunnen opleveren.

Laten we echter ‘for the sake of the argument’ aannemen dat Kennedy’s suggestie juist is en nu zijn verklaring van de Nederlandse uitzonderlijkheid aan een nadere beschouwing onderwerpen. Kennedy noemt verschillende oorzaken, maar legt de meeste nadruk op de ‘historistische’ visie van Nederlandse elites op modernisering: ‘je kan niet tegen de tijd ingaan’ (Kennedy 1995: 12-18). Hij komt daarmee dicht in de buurt van de socioloog Ellemers, die het ‘dynamisch conservatisme’ van de Nederlandse elites mede verantwoordelijk acht voor de betrekkelijk soepele overgang naar een moderne samenleving (Ellemers 1979). Aangezien Nederland eigenlijk nooit een dominante landadel en evenmin nauwelijks een absolutistische monarchie met een sterk bureaucratisch-militair apparaat heeft gekend, kreeg het conservatisme van de heersende klasse hier al vroeg een tamelijk tolerant en liberaal karakter (Von der Dunk 1982).

Een liberaal getint ‘dynamisch conservatisme’ kwam echter niet alleen in Nederland voor, maar volgens verschillende waarnemers bijvoorbeeld ook in Canada en Zwitserland, waar landadel en absolute monarchie evenmin veel invloed hadden (Kriesi 1995: 5-12; Helbling 1982; McRae 1964; Christian en Campbell 1974: 76-115). De partij die in de negentiende en een deel van de twintigste eeuw vaak de regering van Canada vormde, noemde zich aanvankelijk ‘Liberal-Conservative’ en later zelfs ‘Progressive Conservative’. De elites in Canada reageerden dan ook vaak met een zelfde tolerantie op sociale en culturele vernieuwing als de Nederlandse, met name in de jaren zestig (Morton 1983: 247-262). Niettemin hebben Canada noch Zwitserland een Nieuw Babylon gekend. Weliswaar ontstond in beide landen ook enige onrust in de jaren zestig, vooral onder studenten en in de Franstalige provincie Quebec. In Zwitserland en in Engelstalig Canada had de onrust over het algemeen meer een conjunctureel dan een structureel karakter en was vaak geïnspireerd door buitenlandse voorbeelden (McGuigan 1968; Helbling 1982: 158; Kriesi 1995: 329-330).

Alleen in Quebec vond een sociaal-culturele en politieke omwenteling plaats die in omvang en diepte de veranderingen in Nederland evenaarde, zo niet overtrof; men sprak daar dan ook van een ‘Révolution Tranquille’ (Milner 1978). Evenals in Nederland hing de onrust in Quebec samen met de vernieuwing binnen de kerken en de crisis in vele katholieke organisaties. Kennedy schenkt terecht veel aandacht aan de ontzuiling en ontkerkelijking in Nederland, maar kent die bij zijn verklaringspoging misschien toch nog te weinig gewicht toe.

De crisis in de kerken en de deconfessionalisering boden de groeiende groep logocraten in ons land een goede gelegenheid – opportunity structure – om hun invloed uit te breiden. Ze konden niet alleen gebruik maken van de talrijke posities die verzuilde organisaties hen boden en van de concurrentie tussen de zuilen, zoals Ellemers al opmerkte (Ellemers: 1979). De verzuiling zelf en de ideologie van de katholieke en calvinistische zuilen boden echter wellicht zelf ook aanknopingspunten voor een logocratisch vertoog.

Verzuiling, dat wil zeggen organisatie op levensbeschouwelijke basis, impliceert immers dat men belang hecht aan levensbeschouwing. Nu kan een priester of predikant die levensbeschouwing als dogma van de kansel verkondigen, maar dogma's dienen ook door intellectuelen geïnterpreteerd te worden, waarbij kritische discussie niet steeds te vermijden valt. Zo zag Abraham Kuijper, de belangrijkste oprichter van de calvinistische zuil, dan ook een grootse taak weggelegd voor wat ik logocraten zou noemen:

'Rechtshoogleraren, politieke filosofen en de denkers onder onze staatslieden (...) moeten, op streng wetenschappelijke wijze, worstelen om aan de beginselen, die ze voor het hooger forum bepleiten, het waarmerk te toonen van hun oorsprong uit Gods Woord.' (Kuijper 1880: 50)

De binding aan Gods Woord staat op het eerste gezicht op gespannen voet met het streven naar autonomie van de democratisch-radicalen logocraten uit de jaren zestig van onze eeuw. Naarmate die binding echter minder direct en dogmatisch wordt, neemt de spanning af. Dat is precies wat in de jaren zestig gebeurde bij tal van calvinistische en katholieke intellectuelen.

Bovendien ontdekten die intellectuelen binnen hun eigen traditie vaak kritische en utopische elementen die radicale democratisering konden rechtvaardigen (Woltring 1996: 257). Verzuiling zelf werd trouwens ook veelal als emancipatie van door de liberale burgerij onderdrukte calvinisten, katholieken en (later) socialisten gerechtvaardigd. Nu de collectieve emancipatie praktisch voltooid leek, werd het tijd voor emancipatie van de individuen – of van andere onderdrukte groepen zoals homo's, vrouwen of migranten.

Daarnaast boden het democratisch radicalisme en de verschillende radicale organisaties sommige twijfelende katholieken en protestanten wellicht ook een soort werelds surrogaat voor de religie en de kerk waarin ze zich minder thuis gingen voelen. Verschillende auteurs zien dan ook in de politieke bewegingen van de jaren zestig een spiritueel of religieus gebeuren (Le Bris 1993; Bellah 1976). Niet alleen de oprichters van de PPR, maar ten dele ook die van PSP en in mindere mate van Nieuw Links waren gelovige katholieken of protestanten geweest; van de acht auteurs van 'Tien over rood', het eerste manifest van Nieuw Links, waren drie medewerkers van 'Tijd en Taak, weekblad voor evangelie en socialisme' en had een vierde ooit theologie aan de Vrije Universiteit gestudeerd (Van den Doel en Lammers 1966: 74-75).

Ten slotte verhinderde de verzuiling wellicht een al te sterke polarisatie tussen democratisch-radicalen of libertair-socialistische logocraten enerzijds en de 'dynamische conservatieven' of technocratische elites anderzijds. De tegenstellingen kwamen immers in alle zuilen voor. Nu zochten de radicalen weliswaar contact met gelijkgezinden in andere zuilen, maar werden toch gescheiden door historisch gegroeide verschillen in (sub)cultuur en ideologie. De Progressieve Volkspartij waarin PPR, D66, PvdA en wellicht ook PSP op zouden gaan, is dan ook nooit totstandgekomen.

Soortgelijke verdeeldheid speelde overigens ook democratische-radicalen en libertair-socialistische logocraten in andere landen parten. Soms wisten ze wel een politieke eenheid te smeden, zoals in Frankrijk tijdelijk rond het 'Programme Commun' van Socialisten, Communisten en Radicals in 1972. Die eenheid had echter ook een groot nadeel: alle politieke tegenstellingen balden zich als het ware samen tot één gigantische strijd van Links tegen Rechts. De conservatieve en technocratische elites in Frankrijk konden in hun strijd tegen logocratische socialisten en radicale democraten ook de angst voor communisme en atheïsme mobiliseren. Dat deden overigens ook hun geestverwanten in de Duitse Bondsrepubliek, zij het onder andere omstandigheden. Anticommunisme en angst voor infiltratie vanuit Oost-Duitsland dienden niet alleen de CDU/CSU maar ook de leiding van de SPD in hun strijd tegen de – overwegend democratisch-radicalen – *Ausser-parlamentarische Opposition* (ApO) in de jaren zestig. In Nederland kon men de democratisch-radicalen vernieuwingsbeweging minder gemakkelijk associëren met communisme, daarvoor was de CPN in de jaren zestig nog te klein en teveel geïsoleerd in binnen- én buitenland. Daarmee hebben we mijns inziens nog een oorzaak opgespoord voor het relatieve succes van de logocraten in Nederland. Hun onderlinge verdeeldheid en hun anti- of althans non-communistische opstelling maakte hen betrekkelijk ongevaarlijk in de ogen van conservatieve en technocratische elites. Tenslotte bleken zelfs de extreme situationisten in Nederland minder gevaarlijk dan in Frankrijk en Duitsland, waar ze een inspirerende rol speelden in de studentenbeweging en buitenparlementaire oppositie in 1968 (Lucardie 1980: 268-277). Over het algemeen namen logocratische elites in Frankrijk en Duitsland extremere posities in dan in Nederland. Ook al was dat soms alleen retoriek, ze joegen zodoende de heersende klasse toch waarschijnlijk meer angst aan en konden daardoor op minder concessies rekenen. Tussen tolerante gezagsdragers en gematigde oppositie bestaat natuurlijk enige wisselwerking.

Een laatste verklaring voor het relatieve succes van logocraten in Nederland vormt wellicht hun aantal, in relatieve en absolute zin. Een aanwijzing voor deze stelling biedt het aantal afgestudeerde sociologen in ons land aan het eind van de jaren zestig: relatief groter dan bijvoorbeeld in Duitsland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten (Becker en IJzerman 1979: 127, 132). Bovendien was een groter aantal Nederlandse sociologen werkzaam bij de overheid, wat een basis zou kunnen zijn voor grotere invloed.

Alles bij elkaar genomen valt de relatief grote invloed van logocraten in Nederland dus op verschillende manieren te verklaren, waarbij de dialectiek van verzuiling en ontzuiling minstens zo belangrijk lijkt als de historicistische visie en tolerantie van de regenten. Dat neemt niet weg dat de invloed der logocraten ook hier niet erg langdurig en structureel zou blijken. Rond 1970 stonden ze waarschijnlijk op het hoogtepunt van hun macht, daarna verliep het getij. Het ontzuilingsproces raakte in een rustiger fase, het CDA bleek een electoraal succes (tenminste tot 1994!). De olie-

crisis, economische stagnatie en groeiende staatsschuld drongen postmaterialistische kwesties weer naar de achtergrond. Keynesiaanse economische politiek begon plaats te maken voor neoliberaal monetarisme. In dit klimaat wisten technocratische liberalen en christen-democraten de ideologische hegemonie van de logocraten te doorbreken. In Canada en Zwitserland hadden hun geestverwanten die hegemonie nooit prijs hoeven geven; in Duitsland en Frankrijk zouden ze die in de jaren zeventig respectievelijk tachtig misschien ook tijdelijk met logocraten delen en vervolgens ook monopoliseren. Logocratische vertogen worden nog slechts binnen groene partijen gehoord.

5 Conclusie

Nieuw Babylon was inderdaad een logocratisch luchtkasteel, gebouwd in de jaren zestig maar geleidelijk vervaagd en vervluchtigd totdat alleen enkele volhardende randfiguren er in de jaren tachtig en negentig af en toe nog een glimp van op weten te vangen. Nederland leek even reliëf te krijgen, maar nu is het weer even plat als vroeger. In de lucht kunnen we nog slechts vliegtuigen (in toenemende aantallen) tussen de eeuwige wolken ontwaren: de technocraten hebben gewonnen, vooralsnog.

Noten

1. Binnen de sociologie kan men wellicht weer onderscheid maken tussen technocratisch getinte stromingen als het structureel-functionalisme en logocratische richtingen als de Frankfurter Schule en de 'verstehende' sociologie. Dit gaat echter het kader van dit artikel te buiten.

2. Het internationaal opgezette onderzoek werd in Nederland uitgevoerd door het Laboratorium voor Sociale Psychologie van de Vrije Universiteit en het Polemologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen. Terwille van de internationale vergelijkbaarheid werden alleen mannelijke studenten tussen 22 en 24 jaar in vier faculteiten ondervraagd (sociale wetenschappen, theologie, rechten en natuurwetenschappen c.q. technische wetenschappen). De respons was 60%, N= 923.

Geraadpleegde literatuur

- Anderson, P. (1994) Introduction. In: P. Anderson en P. Camiller (red.), *Mapping the West European Left*. Londen: Verso, p. 1-22.
- Bartsch, G. (1976) Die Situationistische Internationale. In: *Osteuropa* 26: 287-300.
- Becker, H.A. en Th.J. IJzerman (1979) De arbeidsmarkt voor sociologen in Nederland. In: L. Rademaker (red.), *Sociologie in Nederland*. Deventer: Van Loghum Slaterus, p. 124-145.
- Bellah, R.N. (1976) New religious consciousness and the crisis in modernity. In: R.N. Bellah en Ch.Y. Glock (red.), *The new religious consciousness*. Berkeley: University of California Press, p. 333-352.

- Boekestein, C., P. Boskma, H.W. Tromp en A.P. Visser (1969) *Student en politiek*. Amsterdam/Groningen: Laboratorium voor Sociale Psychologie van de Vrije Universiteit/Polemologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen.
- Brand, K.W. (1990) Cyclical aspects of new social movements: Waves of cultural criticism and mobilization cycles of new middle class radicalism. In: R. Dalton en M. Kuechler (red.), *Challenging the political order*. Cambridge: Polity Press, p. 23-42.
- Brunt, L. (1995) Was het wel een aardverschuiving? In: *Vrij Nederland* 56 (45) 82-83.
- Christian, W. en C. Campbell (1974) *Political parties and ideologies in Canada*. Toronto etc: McGraw-Hill Ryerson.
- Constant (Nieuwenhuys) (1959) Une autre ville pour une autre vie. In: *Internationale Situationniste* 3: 37-40.
- Constant (Nieuwenhuys) (1960) Description de la zone jaune. In: *Internationale Situationniste* 4: 23-26.
- Daalder, H. (1974) *Leiding en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek*. Assen: Van Gorcum.
- Daalder, H. (1995) *Van oude en nieuwe regenten: Politiek in Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker.
- De Nederlandse kiezers in 1967*. Amsterdam: Agon Elsevier.
- Doel, H. van den en H. Lammers (red.) (1966) *Tien over rood Uitdaging van Nieuw Links aan de Partij van de Arbeid*. Amsterdam: Polak & Van Gennep.
- Duijn, R. van (1965) New Babylon. In: *Provo* 4: 1-11.
- Duijn, R. van (1985) *Provo: De geschiedenis van de provotarische beweging 1965-1967*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Dunk, H.W. von der (1982) Conservatism in the Netherlands. In: Z. Layton-Henry (red.), *Conservative politics in Western Europe*, Londen: MacMillan, pp. 182-203.
- Duyvendak, J.W. (1995) Denken in decennia. In: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 22 (4) 742-746.
- Eder, K. (1985) *Geschichte als Lernprozess? Zur Pathogenese politischer Modernität in Deutschland*. Frankfurt aan de Main: Suhrkamp.
- Ellemers, J.E. (1979) Nederland in de jaren zestig en zeventig. In: *Sociologische Gids* 26 (6) 429-451.
- Fraser, R. e.a. (1988) 1968. *A student generation in revolt*, New York: Pantheon Books.
- Ginneken, F. van (1976) *De PPR van 1968 tot en met 1971*. Breda.
- Godschalk, J.J. (1970) Enige politieke en sociale kenmerken van de oprichters van D'66. In: *Acta Politica* 5 (2) 62-74.
- Gouldner, A. (1979) *The future of intellectuals and the rise of the new class*, New York: Seabury Press/MacMillan.
- Haan, I. de (1993) *Zelfbestuur en staatsbeheer: Het politieke debat over burgerschap en rechtsstaat in de twintigste eeuw*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Habermas, J. (1981) *Theorie des kommunikativen Handelns I: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Frankfurt aan de Main: Suhrkamp.
- Hamon, H. en P. Rotman (1987/1988) *Génération*. Parijs: Seuil (twee delen).
- Heinemann, K.-H. en Th. Jaitner (1993) *Ein langer Marsch: 1968 und die Folgen*. Keulen: PapyRossa Verlag.
- Helbling, H. (1982) *Geschichte der Schweiz*. Frankfurt a. Main: Societäts-Verlag.
- Kennedy, J. C. (1995) *Nieuw Babylon in aanbouw: Nederland in de jaren zestig*. Amsterdam/Meppel: Boom.
- Koole, R.A. (1992) *De opkomst van de moderne kaderpartij: Veranderende partijorganisatie in Nederland 1960-1990*. Utrecht: Het Spectrum.
- Kriesi, H. (1995) *Le système politique suisse*. Parijs: Economica.

- Kuijper, A. (1880) *Ons Program*. Amsterdam: J.H. Kruyt (tweede druk).
- Le Bris, M. (1993) Trois ou quatre choses que je crois savoir de mai '68. In : *Revue des Deux Mondes* 5: 7-35.
- Lucardie, A.P.M. (1980) *The new left in The Netherlands, 1960-1977: A critical study of new political ideas and groups on the left in The Netherlands. With comparative references to France And Germany*. Kingston (Ont.): Queen's University, Ph.D. Thesis.
- Lucardie, A.P.M. (1989) 'Met de Franse slag': De symbolische revolutie van de jaren zestig. In: R.A. Koole (red), *Van Bastille tot Binnenhof: De Franse Revolutie en haar invloed op de Nederlandse politieke partijen*. Houten: Fibula/Unieboek, p. 115-135.
- Lucardie, A.P.M. (1994) Op zoek naar zusterpartijen: D66 en het democratisch radicalisme in West-Europa. In: *Jaarboek 1993 DNPP*. Groningen: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, p. 200-228.
- Maesen, C. van der (1967) Kiezers op drift. In: *Acta Politica* 2: 169-200.
- Martos, J-F. (1989) *Histoire de l'Internationale Situationniste*. Parijs: Gérard Lebovici.
- McGuigan, G.F. (red) (1968) *Student protest*. Toronto etc.: Methuen.
- McRae, K.D. (1964) The structure of Canadian history. In: L. Hartz (red), *The founding of new societies*. New York: Harcourt, Brace & World, p. 219-274.
- Milner, H. (1978) *Politics in the New Quebec*. Toronto: McClelland en Stewart.
- Morton, D. (1983) *A short history of Canada*, Edmonton: Hurtig.
- Nieboer, M. en A.P.M. Lucardie (1992) "Aanschuren tegen het CDA" of aansluiten bij klein links? De geschiedenis van de Evangelische Volkspartij. In: *Jaarboek 1991 DNPP*. Groningen: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, p. 149-167.
- Platvoet, L. (1985) PSP-kongresgangers doorgelicht. In: *Socialistisch Perspektief* 25: 29-37.
- Righart, H. (1995) Van wie zijn de jaren zestig? In: *Historisch Nieuwsblad* 4 (6) 46-47.
- Roschar, F.M. (1972) Profiel van de kiezer. In: *De Nederlandse kiezer '71*. Meppel: Boom, p. 10-18.
- Taverne, E.R.M. (1987) Een dynamisch concept van de ruimte: Architectuur in Nederland uit de jaren '60. In: L. Doedens, R. Harmsma en R. Kuipers (red), *Revolutie, restauratie, continuïteit: De jaren '60 20 jaar na dato*. Groningen: Historische Cahiers Ubbo Emmius, p. 49-65.
- Woldring, H.E.S. (1996) *De christen-democratie: Een kritisch onderzoek naar haar politieke filosofie*. Utrecht: Het Spectrum.